

SOVYETLERDEN GÜNÜMÜZE KAZAKİSTAN'DA KAZAK DİLİNDE EĞİTİM POLİTİKALARI

Cemile KINACI*

ÖZET

1854'ten itibaren Rus hakimiyetine giren Kazak topraklarına kısa sürede yoğun bir Rus göçü olmuştur. Çarlık devrinden günümüze, Kazakistan'daki Rus nüfusunun yoğunluğu Kazakistan'ı diğer Türk Cumhuriyetlerinden farklı kılmış ve Kazaklar hem Çarlık devrinde hem de Sovyet devrinde Ruslaştırma politikalarından daha çok etkilenmişlerdir. Ruslar Çarlık devrinden itibaren hakimiyetleri altındaki Türklerin ana dillerini eğitim alanında ikinci plana itip Rusçanın etkisini artırma konusunda çeşitli politikalar izlemişlerdir. Bu konuda somut adımların atılması 1917'den sonra, yani Çarlık rejiminin yıkılmasıyla yetmiş küsur yıl sürecek Sovyet devrinin başlamasından itibaren olmuştur. Sovyetlerin dağılmasının ardından Kazakistan 16 Aralık 1991'de bağımsızlığına kavuşmuştur ancak Kazak Türkçesinin eğitim alanında etkisinin artması 2000'li yıllardan itibaren olmuştur. Günümüzde, Kazakistan Anayasasında devletin resmî dili olan Kazak dili ile Rusçanın eşit derecede kullanılmasına izin verilmesi ve devletin Kazakistan'daki azınlıkların dillerini de koruyup geliştirmekle sorumlu olması, Kazakistan'da Kazak Türkçesi için halen bir tehdit unsuru durumundadır. Bu makalede, Kazak Türkçesinin yazı dili haline getirilmesinden günümüze kadar Kazakistan'da uygulanan Kazak dili eğitimi politikaları ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kazaklar, Kazak Dili Eğitimi, Sovyetler Birliği Eğitim Politikası, Kazak Türkçesi, Alfabe.

* Arş. Gör. Gazi Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü
kcemile@gazi.edu.tr

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/4 Fall 2010*

**KAZAKH LANGUAGE EDUCATION POLICIES IN
KAZAKHSTAN FROM THE USSR PERIOD
UNTIL TODAY**

ABSTRACT

After the year 1854, when the Kazakh land was occupied by Russians, huge numbers of Russian people started to migrate to this land. From the period of Tsardom until now Kazakhstan has gained a different condition apart from other Turkic nations because of the density of Russians in the population. As a result of this situation Kazakhs have been the most affected people by the policies of Russianization in both the Tsardom period and Soviet regime. From the Tsardom period Russians steadily followed a policy that aimed to increase the power of Russian language in education and make Kazakhs put their own native language aside. But the most influential steps to reach this goal were taken after the year 1917, when the Tsar's regime collapsed. Although Kazakhstan gained its independence on December 16th, 1991 after the dissolution of the USSR, the effectiveness of their own language in education began to increase especially after 2000. At the present day in the constitution of Kazakhstan it is allowed to use the official Kazakh language or Russian as well. Furthermore the state is responsible to protect the minorities' languages. These two factors are still threats to the improvement of Kazakh language. In this article educational policies, carried out in Kazakhstan from the time when Kazakh language became a literary language until today, are examined.

Key Words: Kazakhs, Kazakh language education, the Soviet Union Educational Policy, Kazakh Turkish, Alphabet.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/4 Fall 2010*

Giriş

Çarlık Rusyası döneminde Kazak topraklarının Rus istilasına uğramasıyla birlikte, nüfusu Ruslaştırma, dili Rusçalaştırma siyaseti uygulanmaya başlanır. Bu siyaset, SSCB döneminde daha da sistemli biçimde yürütülür ve büyük ölçüde başarıya da ulaşır.

Çarlık Rusyası 1552 senesinde Kazan'ı istilasının hemen akabinde, Kazak bozkırlarına akın eder ve sömürgecilik faaliyetlerine başlar. Kazak halkı 1916 yılına kadar Çarlık Rusyasının sömürgeci politikalarına karşı millî mücadele vermesine rağmen, Kazakistan topraklarının tamamı istila edilir. Rus Çarı 1. Nikola 22 Haziran 1854 tarihinde çıkardığı bir fermanla Kazak topraklarının Rusya hakimiyeti altına girdiğini ve Kazak halkının Rusya'ya tabiyetini resmen ilan eder. Ruslar bu tarihten sonra Kazak bozkırlarına hızlı bir şekilde yerleşmeye başlarlar (Boranbayeva 2004: 21).

Kazak topraklarının Rus halkının yerleşimine açık olduğuna dair ilk resmî izin 1879'da çıkar. Ancak, Kazak topraklarına Rus göçmenlerinin yerleşmesi bu tarihten daha önce, Çarlık Rusya hükümeti'nin 1868'de "Pereselençeski komitet"'i (Göçmenler Komitesi) kurmasıyla başlar. Bu komite, köylülerin hürriyetinin ilan edildiği 1861'de çıkan Serflik kanununun tatbik edilmeye başlamasından sonra ortaya çıkar. Serflik kanununun uygulanmasıyla birlikte binlerce Rus köylüsü Kazakistan ve Sibiry topraklarına akın eder (Tacibayev 1998: 155).

Rus göçmenleri Kazak topraklarına yerleştirilirken özellikle, verimli ve stratejik öneme sahip bölgelere yerleştirilirler. Çarlık Rusyası, Rus göçmenlerinin Kazak topraklarına yerleşmelerini cazip hale getirmek için de çeşitli uygulamalara başvurur. Kazak topraklarına yerleştirilen sakinlere sağlanan kolaylıklar şunlardır: 1) Araziyi seçme hakkı, 2) Eğer 2 yıl içerisinde inşaata ve tarımla uğraşmaya başlarsa askeri yükümlülüğün haricinde vergi ve diğer maddi yükümlülüklerde 10 yıl süreyle kolaylık sağlanması, 3) Yerleşime ilk yardım olarak a) bedava 100 fidan ve her aileye iadesiz 20 ruble verilmesi b) tarım araç gereçleri ve hayvan edinmek için iadesiz 20'er ruble verilmesi (Tacibayev 1998: 157).

Rusya'da Çarlığın devrilmesinden sonra, 1917 senesinde yeni bir sömürge modeli olan Sovyetler Birliği Kazakistan'ı ele geçirir. Sovyetler Birliği döneminde birliği oluşturan cumhuriyetlerde artık yoğun ve etkili bir Rus nüfusu mevcuttur. Sovyet cumhuriyetlerine bakıldığında, ülkenin yerli halkının yanında yaşayan ikinci en büyük etnik grup Rus nüfusu olarak görülür. Ancak Kazakistan söz konusu olduğunda durum farklılık gösterir. 1916-1945

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/4 Fall 2010*

yılları arasında yaşanan Şubat ve Ekim Devrimi, devamında gelen Milli Kurtuluş Hareketi ve açlık, kolektifleştirme döneminde yaşanan açlık ve II. Dünya Savaşı yıllarındaki kayıplar Kazak halkının demografik bir afet yaşamasına neden olur (Sahipova 2007: 188). II. Dünya Savaşı'ndan sonraki yıllarda da Kazakistan'da Kazaklar aleyhine demografik dengesizlik devam eder. Bu sebeple Kazakistan'da yerli Kazak halkı, Rus grubundan sonra gelir. Hélène Carrère D'encausse'un verdiği tablo bu durumu gözler önüne serer (1984: 108,109).

Cumhuriyet	1959	1970	1959 %	1970 %
Kazakistan	9.295.000	13.009.000	-	-
Kazaklar(Yerli ulus)	2.787.000	4.234.000	29,8	32,6
Ruslar	3.972.000	5.522.000	42,7	42,4

Sovyet devrinde, kendi ülkesinde nüfus bakımından azınlık durumuna düşen Kazak ulusu, millî devletini dahi ayakta tutamayacak bir duruma düşer. Kazaklar, ülkelerinin aleyhlerindeki demografik yapısı nedeniyle, Ruslaştırma politikasının da somut örneğini oluşturur. Ruslaştırma politikası önce nüfusun Ruslaştırılması, ardından da kültürün Ruslaştırılması şeklinde devam eder.

Kazaklarda Eğitim

İnsan hayatında eğitimin çok önemli bir yer tuttuğu şüphesizdir. Bunun bilincinde olan Sovyet yetkilileri de yaratmayı arzu ettikleri "Sovyet insanını" ancak kendi verdikleri eğitimle yetiştirebileceklerini fark ederler ve bu amaçla Çarlık devrinden daha sistematik çalışarak, eğitim konusuna büyük önem verirler. Bütün Türk soylu halklarda olduğu gibi Kazakistan'da da eğitim konusunda pek çok değişiklik yaparak asimilasyon politikalarını hızlandırır. Sovyet devrinde Kazak Türkçesi eğitim alanından tamamen dışlanır ve Rusça Kazak Türkçesinin yerini doldurur.

Kazak Türkçesi, 19. yüzyılın ikinci yarısında, Kazaklar tamamen Rus Çarlığı hakimiyetine girdikten sonra, yazı dili haline getirilir. Kazak aydınlarından İbray Altınсарın, misyoner ve müsteşrik İlminski idaresinde yürütülen bu çalışmalara katılır ve Kazak lehçesinin yazı dili haline getirilmesine öncülük eder. İbray Altınсарın'ın eserleri ve çalışmalarının ardından Kazak lehçesi Kazaklar arasında yazı dili olarak kullanılmaya başlar (Tamir 2000: 257)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/4 Fall 2010*

Kazaklar 20. yüzyılın başlarına kadar, önce avullarındaki avul mektebinde molladan okuma yazma öğrenirler. Avulda avul mollasından okuma yazma öğrenenler eğitimlerine devam etmek istediklerinde, ya kendi yurtlarındaki ya İdil-Ural sahasındaki medreselere ya da Kazakistan'ın güneyinde Buhara gibi Türkistan şehirlerindeki medreselere giderek eğitimlerine devam ederler. Bu medreselerde de Çağatay Türkçesi, Arapça, Farsça ve İslamî bilgiler öğrenirler. Bununla birlikte, Çarlık rejimi 18.-19. yüzyıllarda İlminskiy gibi meşhur misyonerler aracılığıyla İdil-Ural'da Rus-Tatar okullarını açtığı gibi, Kazakistan'da da Rus-Kazak okullarını açar. Hatta, Kazak aydınlarından İbray Altınсарın Rusların Türk çocuklarını okutmak için açtığı Orenburg'daki Rus-Kazak okulunu bitirir. Orenburg'da İlminski ile tanışır, onun etkisinde kalarak Kazak lehçesinin yazı dili haline getirilmesine öncülük eder.

Çarlık devrinde Türk yurtlarında açılan Rus-Tatar, Rus-Kazak okulları gibi okulların aracılığıyla Ruslaştırma çabası göze çarpsa da tam olarak Çarlık yöneticilerinin diledikleri sonuçlar elde edilemez. Ancak, Sovyet devrinde aynen devralınan metot başarı ile yürürlüğe konur (Devlet 1983: 29).

Eğitimin yürütüleceği dil, bağlı bir arazide dikkate alınacak en hayatî faktördür. Sovyet sisteminde de bu bağlamda üç tip okul bulunduğu görülür. Ulusal dilde eğitim yapan okullar, Rus dilinde eğitim yapan okullar ve karışık dillerde eğitim yapan okullar. Bu okullardaki eğitim süresi de önemli bir konudur. Bazı okullar başlangıç eğitim seviyesinin üzerine çıkmazlar. Diğer bazı okullar ise eğitim devresinin tamamı on yılı kapsamına rağmen sekiz yıllık eğitim uygularlar. Eğitimle ilgili bir konu da Rus olmayan okullardaki Rusça eğitimidir. Bu eğitim sürecinde meydana gelen değişmeler bir cumhuriyetten diğerine yahut aynı cumhuriyetin içinde dahi görülebilir (D'encausse 1984: 268).

Eğitimin yürütüleceği dil kadar, bu dilin öğretilmesi için ilk aşamayı teşkil eden alfabe de son derece mühimdir. 1920 ile 1940 yılları arasında Türkistan Türklüğü sahasında alfabe tartışmaları yaşanır. Bütün Müslümanların kullandığı Arap alfabesinin yerine, önce Latin, daha sonra da Rusya'nın hakimiyeti altındaki bölgelerde Kiril alfabesi kabul edilir. Latin alfabesinin kabulü konusunda ilk adım 1921-1922'de Azerbaycan ve Kuzey Kafkasya'nın bazı kısımlarında atılır. 1925 yılında ise Azerbaycan Yüksek Sovyeti ve parti kararıyla Latin alfabesi resmî olarak kabul edilir. Ardından da birkaç yıl içerisinde alınan kararlarla Türkistan halkları arasında da Latin alfabeleri kullanılmaya başlanır (Caroe: 239).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/4 Fall 2010*

Kazakistan'da Latin alfabesi taraftarları ile Arap alfabesi taraftarları arasında şiddetli tartışmalar yaşanır. Arap alfabesini savunanların başını Ahmet Baytursınoğlu çeker. Mağjan Cumabayoğlu, Jüsipbek Aymavıtoğlu gibi Kazak aydınları da ona destek verirler ve bu sebeple zengin taraftarlığı, dincilik ve faşistlikle de suçlanırlar (Gürsoy Naskali-Şahin 2007: 257). Ahmet Baytursınoğlu'nun 1912 yılında yayınladığı "Oquw Quralı" Kazak Türkçesinin ilk alfabe ve imla kitabıdır. Ahmet Baytursınoğlu bu eserle Arap harflerini ve o zamana kadar kullanılan Çağatay(Türkî) yazı dili imlasına ıslah ederek Kazak Türkçesinin ses yapısına uygun hale getirir, böylece Arap harfleri esasında ilk Kazak lehçesi alfabesi ve imlasını oluşturur. Bu imla bugünkü Kazak Türkçesi imlasının da esasını teşkil eder. Ahmet Baytursınoğlu, Arap alfabesi-Latin alfabesi tartışmaları sırasında 1928 yılına kadar bu eserini daha da geliştirir.

Arap alfabesi-Latin alfabesi tartışmalarında Ahmet Baytursınoğlu'nun karşısındaki en önemli muarız isim Nâzir Töre kululu olur. Nâzir Töre kululu, Stalin'in Kazakların alfabesini değiştirmek için içeriden görevlendirdiği bir isimdir. Bu tartışmalar, bazen Rus bilim adamları bazen de Stalin'den talimat alan bazı Kazak bilim adamları tarafından sık sık gündeme getirilir(Gürsoy Naskali-Şahin 2007: 249).

Alfabe konusunda uzun süren tartışmaların ardından Kazakistan'da 1929 yılından itibaren resmen Latin harfleri kullanmaya başlanır. Ancak Latin alfabesi de Kazakistan'da uzun süre kullanılmaz, aradan geçen on küsur yıllık kısa bir sürenin ardından Rus alfabesi olan Kirile geçiş süreci o kadar hızlı olur ki, yaklaşık bir ay içinde, 20 Aralık 1939 ile 15 Ocak 1940 tarihleri arasında kesin karara bağlanır. 4 Kasım 1940 yılında Kazak Komünist Partisi Yüksek Sovyetinde, "Latin alfabesine geçmiş olan Kazak yazısını Rus harflerini temel alan yeni elifbaya geçirme" yönünde Kazak Komünist Partisi Halk Komiserleri Şurası Başkan yardımcısı İ. Şâripov'a ait olan bir bildiri okunur. Akabinde yedi kişinin görüş bildirmesinden sonra bu kanun 5-6 saat içinde kabul edilir (Gürsoy Naskali-Şahin 2007: 261). Böylece Latin alfabesinin kabulünden 11 yıl gibi kısa bir süre sonra Kazaklar hızlı bir şekilde Kiril alfabesine geçer. Bu dönemde, sadece 11 yıl önce Latin alfabesine övgüler yağdıran, Stalin yanlısı aydınlar artık tam tersi görüşü savunur ve Latin alfabesini ilerlemeye bir engel olarak görerek, çağa ayak uydurabilmek için Kiril alfabesine geçişin Kazaklar için elzem olduğu görüşünü savunurlar.

Stalin'in Türk yurtlarında uyguladığı alfabe politikalarının temelinde, bu yurtlarda yaşayan Türkleri birbirinden koparma, onları dil bakımından anlaşılmaz hale getirme fikri yatar. Bu düşünceyle

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/4 Fall 2010*

önce Türk yurtlarında kullanılan Arap alfabesi devre dışı bırakılır ardından her Türk boyu için özel olarak hazırlanan Latin alfabeleri kabul edilir. Ancak Sovyet hakimiyetindeki Türk halklarının Latin alfabesine geçme sürecine denk gelen dönemde, 1 Kasım 1928’de o zamanki tek bağımsız Türk Cumhuriyeti olan Türkiye Cumhuriyeti de Latin alfabesini kabul eder. Hem Türkiye Cumhuriyetinin Latin alfabesini kabul etmesi hem de her Türk boyuna farklı olarak hazırlanan Latin alfabelerinin Türk boylarının anlaşma oranını yeterince azaltmamış olması sebebiyle olsa gerek, on bir yılın ardından bütün siyasî gücü elinde bulunduran Stalin, Türkçeyi devre dışı bırakan Kiril alfabesini hakimiyeti altındaki Türklere dayatır. Kiril alfabesinin kabulünde de hem Türkiye’deki Türklere Sovyet idaresindekilerin anlaşmalarını engelleme hem de Sovyet idaresindeki Türklerin kendi aralarındaki anlaşmayı engelleme siyaseti güdülür.

Sovyetler, hakimiyetleri altındaki Türklerin dil birliği gayesinden her zaman haberdardır. Çünkü, daha Çarlık devrindeyken Gaspıralı İsmail Bey’in İstanbul Türkçesi ile çıkardığı Tercüman gazetesi Türk Dünyasının her yerinde okunur ve herkes tarafından anlaşılır. Birbirlerinden uzakta olan Türkler bu gazeteyi okuyarak birbirlerinden haberdar olur. Bir Kırım Tatar Türkü olan İsmail Gaspıralı’nın öncülüğünü yaptığı, Anadolu’dan da desteklenen Ceditçi hareket, uzun yıllar Türkistan sahasında ve İdil-Ural’da eğitimde ve sosyo-kültürel alanda etkili olur. 1883 yılında Gaspıralı İsmail Bey’in ilk sayısını yayımladığı, Tercüman gazetesi İstanbul’da, Azerbaycan’da, İdil-Ural’da ve Türkistan’da aynı anda okunur, anlaşılır. İsmail Gaspıralı bu gazeteyle “dilde, fikirde, işte birlik” anlayışını ve millî şuuru benimseyen, ama aynı zamanda Batılı değerleri de aktarmaya çalışan çağdaş eğitimi Türk Dünyası aydınlarına ve halklarına benimsetmeye çalışır (Karabulut 2004: 77). İsmail Gaspıralı ve “dilde, fikirde, işte birlik” şiarı sayesinde gerçekten de bütün Türk dünyasında birlik sağlamada çok önemli bir mesafe katedilir. Ancak Rus hakimiyeti altındaki Türk halkları, Çarlık rejiminin son dönemlerinde ve özellikle Sovyet devrinde eğitim sahasında üst üste yapılan değişikliklerle kendi köklerine ve diğer Türk halklarına yabancılaşırlar.

Sovyetler, içinde yaşanan dönemle, mazî arasına bir engel koymanın en iyi yolunun eğitim sistemi aracılığıyla olacağını düşünür. Bu amaçla idareleri altındaki Türk halklarının alfabelerini değiştirerek işe başlar. Alfabe değiştirmek, kültür değiştirmekle eşdeğerdir. Milletler alfabe değişikliği ile bir kültür dairesinden bir başka kültür dairesine geçerler. Kültür değişikliği ise milletlerin tarihinde derin izler bırakır. Sovyetler Birliğindeki Türkler de iki defa birbirinden tamamiyle farklı iki alfabe değişikliği yaşarlar. Bu iki defa kültür

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/4 Fall 2010*

değişikliği anlamına gelir. İlk önce, Arap alfabesiyle yazılmış bin yıllık kültür hazinesinden uzaklaştırılan Türkler, millî köklerinden koparılır ve Türk millî birliğine doğru gidiş engellenir. Daha sonra Latin alfabesinin de bırakılarak Kiril alfabesine geçilmesiyle tek dili ve tek kültürü olan bir Sovyet milleti yaratma amacı güdülür (Bala 1957: 7).

1930'lu Yıllardan İtibaren Kazakistan'da Eğitim ve Kazak Türkçesinin Durumu

Sovyet devri Kazakistan'ında, Kazakistan'a yapılan yoğun Rus göçü nedeniyle oluşan yeni demografik yapı ve Sovyetler Birliği'nin "Ulus Dilini Merkezileştirme" yani Ruslaştırma siyaseti nedeniyle Kazak Türkçesi Rusça'nın yanında ikinci planda kalır.

2 Şubat 1921 tarihinde Kırgızistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (Sovyet devrinde yanlış bir isimlendirme ile Kazaklara Kırgız, Kırgızlara da Kara Kırgız denilmiştir) Halk Komiserleri Heyetinin "Cumhuriyet'in Devlet organlarında Kazak ve Rus Dillerini Kullanma Konusu" raporunda "Cumhuriyetin bütün merkezî ve bölgesel kurumları evrak ve ilişkilerini Rus dilinde gerçekleştirecektir", "Cumhuriyetin il kurumları evraklarını, merkez ve vilâyet kurumlarıyla olan ilişkilerini Rus dilinde yürütecektir" (Boranbayeva 2004: 25) şeklindeki kararıyla daha bu tarihte Kazak Türkçesi devre dışı bırakılır ve Rusça resmî dil konumuna geçer.

5 Nisan 1938'de "Kazak okullarında Rus dilini zorunlu bir dil olarak öğretmek konusunda" özel bir karar çıkar. Bolşevik Komünist Partisi Merkez Komitesi Rusya Federasyonu Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı, Kazakistan için orta okulun (ilk okul, orta okul ve lise dahil 10 yıllık okul sistemi) 5 ve 10 sınıfları için Rus dili uzmanlarından 500 öğretmen, önlisanslılar için 40 öğretmen, pedagojik yüksek öğretim kurumları için de 22 öğretmen gönderilmesi hakkında bir istekte bulunma konusunda özel bir madde ekler. Eğitim ve Öğretim Bakan Yardımcısı A. Ayupov'un "Cumhuriyetimizdeki Kazak ve diğer ulus dillerinde eğitim vermekte olan okullarda Rus dilini öğretmek" başlıklı konuşma metninde Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Bölgesel Eğitim Bölümleri Başkanları Heyeti Kararında ek ders kitapları yayınlama, Rusça derslerin sayısını artırma gibi konularda önerilerde bulunulur. Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Merkezî İcra Komitesinin 1938 Nisan ayındaki 61 numaralı Kararı "Millî Okulları Yeniden Yapılandırma Hakkında" başlığını taşır. Bu karara göre, Kazakistan'daki millî okullar "burjuva-millî ideolojisinin ocağı ve çocukları Sovyet Hükümeti'ne karşı eğiten kurum" olarak nitelendirilir ve sayıları azaltılır (Boranbayeva 2004: 25).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/4 Fall 2010*

Sovyetler Birliği 1938 yılında idareleri altındaki Türk yurtlarında Rusçayı hakim kılmak için eğitim alanında yeni kararlar alır, bu bağlamda 1938 tarihi önemlidir ancak 1937-1938 yılları Sovyet hakimiyeti altındaki Türk halklarının hafızalarına başka bir sebeple “kanlı yıllar” olarak kazınır. 1937-1938 yıllarında devlet başkanı Stalin Türk yurtlarındaki edipleri, şairleri, muharrirleri, âlimleri, muallimleri ve mütefekkirleri yani bir milleti ayakta tutan aydın zümreyi silip süpüren bir katliam yapar ve aydınları yok edilen Türk halkları Sovyet asimilasyon politikalarına karşı savunmasız kalır.

Sovyet devrindeki hayat şartları da Türkler arasında Rusçanın yaygınlaşmasında önemli rol oynar. Sovyet devrinde özellikle şehirlerde anne-babanın dışarıda çalışmak zorunda olması çocukların küçük yaşlardan itibaren kreşlere, yuvalara gönderilmesine neden olur. Buralarda çocuklar daha okul çağına gelmeden önce Rusça ile tanışır. Bundan sonraki ilk ve orta öğretimde de Rusçaya büyük ağırlık verildiğinden Rusça Türk çocukları tarafından anadilden daha iyi bilinen bir dil haline gelir (Devlet 1983: 30).

Genel itibariyle Sovyet Cumhuriyetlerinin yerli halkları ister köylerde ister şehirlerde olsun, Kazakistan istisna olmak üzere, kendi okullarını yani ulusal dilde eğitim yapan okulları tercih ederler. Kazak okullarında eğitim gören kırsal yöreler halkı ile Rus okullarına devam eden şehir halkları arasında belirgin bir fark vardır. Kendi Cumhuriyetleri içinde azınlık durumu sürdüren ve henüz gereksinimlerini karşılayacak kadar aydın sayısına kavuşmamış olan Kazaklar, Rus diline kendiliğinden yönelirler ve ülkelerinde sorumlu mevkilere yükselebilmeyen yollarını ararlar. Diğer Cumhuriyetlerde ulusal eğitime gösterilen eğilimi gören Sovyet iktidarı, bu eğilimi önlemek için birinci sınıftan itibaren Rusça eğitimini zorunlu kılar, sekiz yıllık eğitim uygulayan ulusal okulların yanında on yıllık uzun bir Rusça eğitimini öngörerek, özellikle üniversite tahsiline gençleri sevk etmek için baskı yapar. Üniversitede Rusça bilmek, eğitime devamın başlıca koşuludur. Ancak Rusça öğrenenler devlet kadrolarına yerleşebilirler (D’encasse 1984: 273).

Kazak halkında her ne kadar çocuklarını Rus okullarına gönderme eğilimi diğer Türk yurtlarına göre fazla olsa da bu süreç çok kısa sürede gerçekleşmez. Tercüman ve idari mekanizmanın küçük rütbeli memurlarını yetiştirmek amacıyla Çarlık tarafından açılan Rus okullarına talebi artırmak için, bu okullarda okuyan çocuklara konar göçer yaşayan Kazaklar arasından toplanan burs verilir. Yine de Kazaklar çocuklarını bu okullara göndermek istemez. O dönemde halk arasında nüfuzlu olan mollalar ve aksakallar Rus okullara güvenilmemesi gerektiğini telkin ederler. Bu sebeple birçok kişi Rus

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/4 Fall 2010*

okullarının sadece Kazak çocuklarını İslam dininden uzaklaştırmak amacıyla açıldığını düşünür. Kazaklar kendi istekleri ile çocuklarını bu okullara yazdırmayınca her nahiye için iki çocuğu bu okullara göndermek şart koşulur. Hatta bölge idarecileri tarafından çocuğunu bu okullara gönderen ailelere para ödenir. Sovyet devri Kazak yazarlarından olan Muhtar Äwezoğlu'nun (1897-1961) dedesi de çocuklarını ve torunlarını Rus okuluna gönderdiği için aksakallar ve uruk başkanlarının ayıplamalarına, alaylarına maruz kalır (Tamir-Arıcan 1997: 20).

Sovyet idaresindeki Türk yurtlarında aileler ilk önce çocuklarını ulusal dilde eğitim veren okullara gönderseler bile eninde sonunda çocuk, eğitiminin ilerleyen safhalarında Rus okulu ve Rus üniversitesiyle karşı karşıya kalır. Eğitimine ulusal dilde başlayan çocuk, Rusçası zayıf olduğu için ileride çok zorluk çeker. Ailelerin gelecek kaygısı da çocukları Rusça eğitime zorlar. Eğitimi millî dilde tamamlayan çocuklar, Rus dilinde eğitim yapan yüksek okullara gitmek zorundadır. Millî dilde eğitim alan çocukların bu okullara kaydolurken de Rus dili ve edebiyatı derslerinden sınava girip başarılı olmaları gerekir. Bu öğrenciler her ne kadar millî okullarda Rus dili ve edebiyatı öğrenmiş olsalar da bir Rus okulunda okuyan öğrenci kadar Rus dili ve Edebiyatı bilgisine sahip değildir. Bu sebeple millî okullarda okuyan öğrenciler yüksek okullara girişte çoğunlukla başarısız olurlar. Bu durumu gözlemleyen anne babalar da çocuklarını daha ilkokuldan başlayarak kendi istekleri ile Rus okullarına gönderirler (Devlet 1983: 32).

Artık 1970'lere gelindiğinde Rus dili Kazak Türkçesine karşı galibiyetini ilan eder. 13 Ekim 1973'te Yüksek ve Orta Teknik Eğitim Bakanlığının kararı ile kabul edilen eğitim programı Ruslaştırmanın yeni bir basamağını oluşturur. Şimdiye kadar anadilde okutulan dersler de Rusça okutulmaya başlanır (Karabulut 2004: 79). 1977-1978 ders yılından başlayarak da bütün millî okullarda dahi Rusça mecburî olarak okutulur (Devlet 1983: 30). Bütün bunlar Kazakistan'da Rusçanın birinci dil olarak benimsenmesine yol açar. Bu durumda Sovyet hakimiyeti altındaki Türk yurtlarında Kazakistan'da olduğu gibi ulusal diller, eğitim alanında dışlanan ve sadece aile arasında konuşulan, aile bireylerinin iletişimi dışında hiçbir işlevi olmayan kısır diller haline gelir. Hatta bu sebeple Sovyet idaresi altındaki halkların dilleri yavaş yavaş silinmeye başlar ve dil ölümü sürecine girer.

1986 yılı Kazak Türkçesinin kaderini değiştirmesi bakımından son derece önemlidir. 1986 Aralık ayında Kazak gençlerinin Almatı'da ayaklanma sebeplerinden biri de millî dil

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/4 Fall 2010*

probleminden kaynaklanır. Kazak gençleri, ana dilin kullanım alanını sınırlandıran, anadili yalnızca aile arasında kullanılan dil haline getiren Sovyet rejimine, ilk kez başkaldırır. Aralık olayları Hükümet'i "Cumhuriyet genelinde Kazak Dilini Öğretmek ve Geliştirmek" kararını çıkarmaya zorlar. Bu doğrultuda şu faaliyetler gerçekleştirilir:

"1) 'Cumhuriyet'te Kazak Dilini Öğrenmeyi Geliştirmek Hakkında' Kazakistan Merkez Partisi Kararı (28 Mayıs 1987) tarihinde çıkarıldı.

2) Eğitim Bakanlığı tarafından Kazak dili ve edebiyatını okutmakla ilgili 12 standart belgeden oluşan 5 numaralı emir ve öneriler bildirilerini yayınladılar.

3) Bu karardan sonra Rus dilinde eğitim veren çocuk yuvaları ile orta okul (11 yıllık okul) sınıflarında ilk kez Kazak dilinin haftada bir saat okutulmasına karar verildi.

4) Ibray Altınсарın Pedagojik İlmî Araştırma Enstitüsü'nde Rus sınıflarında Kazak dilini öğretmek konusuyla ilgilenen özel bir bölüm açıldı.

5) 1988 yılında 'Mektep' yayınlarından Rus sınıflarının öğrencileri için ilk kez Kazakça-Rusça Sözlük hazırlandı.

6) Kazakistan Cumhuriyeti genelinde ilk kez Pavlodar, Aktöbe, Taldıkorgan, Arkalık, Oral ve Jambıl şehirlerindeki Pedagojik Enstitülerde Rus sınıfları için Kazak dili uzmanları yetiştirecek fakülte bölümleri açıldı." (Boranbayeva 2004: 27)

21 Ekim 1989 tarihinde öncelikle Cumhuriyet genelinde Kazak Dili Kurumu, 1992 yılında ise Uluslar Arası Kazak Dili Kurumu kurulur. Kurumun amaçları arasında eğitimle ilgili konular da yer alır. Bu amaçlardan birisi "Dil ortamını oluşturacak okul öncesi kurumlar ile okullara olan ihtiyaçların karşılanmasını denetlemek, aile ortamında, kurumlarda, okullarda, bütün toplumsal alanlarda devletin resmî diline olan isteği artırmak, vatansever vatandaşların eğitimine yardımda bulunmak"tır (Boranbayeva 2004: 28).

1990'lı yıllarda eğitim alanında Kazak Türkçesinin uygulanışı bakımından bazı somut iyileşmeler görülür. Kazakistan'da yaşayan Kazak Türkleri dışındaki halklar eğitim yaptıkları kurumlarda kendi dilleriyle birlikte Kazak Türkçesini de öğrenirler. Kışerlerdeki çocuklara da haftada 2-3 saat devlet dili öğretilir. Kuzey Kazakistan Üniversitesi'nin bütün Rusça bölümlerinde 1998'de öğrenciler Kazak Türkçesini 160 saatlik programa göre öğrenirken, 1999 yılında programın saati 280'e çıkarılır. 40 öğrencili kışerlerde Rus çocuklar haftada iki kez resmi dili öğrenir (Gökdağ 2002: 84).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/4 Fall 2010*

2001'den günümüze kadar geçen sürede Kazak Türkçesinin lehine kararlar alınmaya devam eder. Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in 7 Şubat 2001 tarihindeki 550 Numara imzalı kararıyla onaylanan "2001-2010 Yılları Arasında Dillerin Kullanılışı ve Geliştirilmesine İlişkin Devlet Projesi" hayata geçirilir (Boranbayeva 2004: 30). Bu proje devlet dili Kazak Türkçesi ile birlikte Kazakistan'daki diğer etnik grupların dillerinin gelişmesine destek veren bir proje konumundadır.

Bağımsızlığın üzerinden geçen zamanın da etkisiyle 2000'li yıllarda millî şuurun uyandırılması, millî dile saygının oluşturulması, bir milleti meydana getiren unsurların halkın hafızasında yer etmesi için çeşitli faaliyetler yürütülür. Kazakistan'ın devlet dilinin Kazakça olduğu, bu dilin kendi vatanında sadece Kazakistan'da gelişeceği vurgulanır. Devletin resmî dili Kazakçayı öğretmek için eğitim alanında çalışmalar yapılır. Çocuk yuvalarında, ilk okulda, orta okulda, lisede, yüksek öğretim kurumlarında daha önce Rus dilinde eğitim gören sınıflarda Kazak Türkçesinde dersler verilmeye başlanır. Uzmanlar tarafından bunlarla ilgili projeler, araç gereçler hazırlanır. Liselerden mezun olanların da Kazak Türkçesi sınavına tabi tutulmaları karara bağlanır. Önceleri sadece Rusça eğitim uzmanları yetiştiren yüksek öğretim kurumlarında Kazak Türkçesi sınıfları açılır. Eğitim alanında Kazak Türkçesinin başarısı giderek artar. 1995-1996 yıllarında Kazakistan'da orta öğretim okullarında Rusça öğrenim gören öğrenci sayısı Kazak dilinde öğrenim görenlere göre daha fazlayken, 2000-2001 yıllarında ilk defa Kazak dilinde öğrenim gören öğrencilerin sayısı Rus dilinde öğrenim görenlere göre artış gösterir (Boranbayeva 2004: 31).

Rus dilinin günümüzde Rusya Federasyonunda, Sibirya'da yaşayan halkların kendi dilleri yanında ilişki dili olarak aktif bir şekilde kullanılmaya devam etmesi ve yerel dille birlikte devlet dili olarak yani devletin politik, sosyal ve kültür alanlarında birleştiricilik fonksiyonu taşıması durumu Kazakistan'da da halen geçerliliğini sürdürmektedir (Killi 2006: 64). Kazak Türkçesi adına son yıllarda her ne kadar olumlu gelişmeler dikkati çekse de, Kazakistan Anayasası'nda hâlâ Kazakistan Cumhuriyetinin resmî dili olan Kazak dili ile Rusçanın eşit olması (Kazakistan Anayasası 7. bap/1-2-3) Kazak Türkçesinin kendi topraklarında tam olarak üstün olmasına fırsat vermemektedir. Ayrıca 2001-2010 senelerini kapsayan "Dilleri Kullanma ve Geliştirme" projesinde Kazakistan'daki diğer etnik grupların dillerinin gelişmesine de fırsat tanınmıştır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/4 Fall 2010*

Sonuç

1854'ten itibaren Kazak toprakları Rus hakimiyeti altına girer ve kısa sürede Kazak topraklarına Rus nüfusu yerleşmeye başlar. Çarlık devrinden günümüze, Kazakistan'daki Rus nüfusunun yoğunluğu onu diğer Türk Cumhuriyetlerinden farklı kılar ve Kazakların, hem Çarlık devrindeki hem de Sovyet devrindeki Ruslaştırma politikasına daha çok maruz kaldığı görülür.

Çarlık devrinde bütün Türk yurtlarında olduğu gibi Kazakistan'da da Rus-Kazak okulları açılır. Bu okullarda okuyan Kazak gençleri, ortak edebî dil olan Çağatay Türkçesini öğrenemez ve bu sebeple kendi boy lehçeleriyle yazmak zorunda kalır. İlminski gibi Rus misyonerlerinin bu okullarda okuyan gençleri teşvikleri de çok önemli rol oynar. Bunun ardından hem Kazak-Rus okullarında okuyan Kazak gençlerinin hem de İlminski gibi Rus misyonerlerin çabaları ile Kazak Türkçesi 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yazı dili haline getirilir.

Ruslar daha Çarlık devrinde hakimiyetleri altındaki Türklerin eğitim konusuyla ilgilenirler. Bu devrede Kazak topraklarında açılan Rus-Kazak okulları Çarlık açısından her ne kadar büyük bir önem taşısa da eğitim alanındaki somut adımların atılması 1917'den sonra, yani Çarlık rejiminin yıkılıp ardından yeni bir sömürü modeli olan yetmiş küsur yıl sürecek Sovyet devrinin başlamasından itibaren olur.

Sovyet devrinde eğitimin Rusçalaştırılması konusunda ciddi çalışmalar yapılır. Bu bağlamda Kazak Türkleri kısa aralıklarla iki kez alfabe değişikliği yaşar. Kazak Türkleri, önce 1929 yılında Arap alfabesini bırakıp Latin alfabesine geçer, ardından 1940'da Latin alfabesini de bırakıp Kiril harflerine geçerler. Yapılan bu alfabe değişiklikleri Kazak Türklerinin mazi ile bağlarını koparır, onları Ruslara ve Rusçaya bir adım daha yakınlaştırır. Ayrıca 1938 yılında Stalin tarafından yapılan aydın kıyımı da, Rusların Ruslaştırma politikalarına karşı Kazak halkını savunmasız bırakır.

Sovyet devrinde anaokullarında Rusça ile eğitim hayatına başlayan çocuklar eğitimlerinin ileri aşamalarında da Rusça ile haşır neşir olmak zorunda kalır. Ulusal eğitim yapan kurumlara devam eden çocuklar bile üniversite eğitimi almak istediklerinde Rusça ile karşılaşmak zorunda oldukları için zamanla bu okulları bırakıp Rus dilinde eğitim yapan okullara kendi istekleriyle geçerler. Üstelik çocuklarının istikbalini düşünen anne babalar da onların ancak Rusçayı iyi bildikleri takdirde devletin iyi kademelerinde çalışma imkânı bulacaklarını bildikleri için çocuklarını Rus okullarına

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/4 Fall 2010*

göndermeyi tercih ederler. Bütün bu sebeplerden dolayı Kazak Türkçesi eğitim alanında devre dışı bırakılır. Kazak Türkçesi sadece eğitim alanında dışlanmakla kalmaz, Rusçanın her geçen gün toplum hayatında öneminin artırılmasıyla sadece aile arasında evde konuşulan bir dil konumuna gelir. Kazak Türkçesinin kaderi 1986 Aralık ayındaki Kazak gençlerinin Sovyet rejimine karşı çıkardıkları ayaklanma ile değişir. Kazak gençlerinin Sovyet rejimine karşı ayaklanma nedenlerinden birisi de rejimin Kazak Türkçesinin kullanım alanını iyice daraltıp onu sadece aile içi ile sınırlandırması olur. Aralık olayları Hükümet'i "Cumhuriyet genelinde Kazak Dilini Öğretmek ve Geliştirmek" kararını çıkarmaya zorlar. Bu doğrultuda Kazak Türkçesini öğretmek için çeşitli faaliyetler gerçekleştirilir. Bu faaliyetlerin ardından Kazak Türkçesinin eğitim hayatında yer alması konusunda az da olsa mesafe kaydedilir. Sovyetlerin dağılmasının ardından Kazakistan 16 Aralık 1991'de bağımsızlığını kazanır. Bağımsızlığın ilk on yıllarında Kazak Türkçesi ile eğitim yapan kurumlar Rus dilinde eğitim yapan kurumlara göre yine de azınlıkta olmasına rağmen, 2000'li yıllardan itibaren durum Kazak Türkçesinin lehine değişir. Son yıllarda eğitim alanında Kazak Türkçesinin etkinliği daha da artırılrsa da, Kazakistan Anayasasında devletin resmî dili olan Kazak dili ile Rusçanın eşit derecede kullanılmasına izin verilmesi ve devletin Kazakistan'daki azınlıkların dillerini de koruyup geliştirmekle sorumlu olması, Kazakistan'da Kazak Türkçesi için halen bir tehdit durumundadır.

KAYNAKÇA

- BALA, Mirza 1957: "Sovyetler Birliğinde Türkoloji, "Türk dilleri" ve "Türk milletleri", Dergi Sovyetler Birliğini Öğrenme Enstitüsü, No: 8, Yıl: 3, s. 3-18.
- BARUTCU ÖZÖNDER, Sema 1999: "Genel Türklük Alanı Çerçevesinde Türk Dilinin Durumu, İleriye Dönük Bakış ve Yaklaşımlar", Kök Araştırmalar, 1/1(Bahar 1999), s. 31-40.
- BORANBAYEVA, Gülnur Smagulkızı 2004: "SSCB Dönemi ve Bağımsızlık Sonrası Kazakistan Cumhuriyeti'nde Kazak Dilinin Genel Durumu", Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, Cilt 1, Sayı 1(Kasım 2004), s. 20-41.
- CAROE, Sir Olaf: Sovyet İmparatorluğu Sömürülen Milletler (çev. Zerhan Yüksel), Tercüman 1001 Temel Eser 67.
- D'ENCAUSSE, Hélène Carrère 1984: Parçalanan İmparatorluk (çev. Nezih UZEL), Sisav Yay.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/4 Fall 2010*

- D'ENCAUSSE, Hélène Carrère 1992: Sovyetler'de Müslümanlar (çev. Adnan TEKŞEN), Ağaç Yayıncılık, İstanbul.
- DEVLET, Nadir 1983: "Ruslaştırmada Kazan Tatar Türkleri Örneği", Türk Kültürü, Sayı: 237, Yıl: XXI (ocak 1983), s. 29-36.
- ENGİN, Muhabay-AGİ, Ferit – DEVLET, Nadir, AKIŞ, Ali 1976: Kazak ve Tatar Türkleri, Boğaziçi Yayınları: 35, İstanbul.
- GÖKDAĞ, Bilgehan Atsız 2002: "Dil Planlaması Bağlamında Türk Yazı Dillerinin Görünümü", Türkler, Cilt:19, Yeni Türkiye Yay., Ankara, s. 69-87.
- GÖMEÇ, Saadettin 2006: Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi, Akçağ, Ankara.
- GÜRSOY NASKALİ, Emine-ŞAHİN, Liaisan (Editörler) 2007: Stalin ve Türk Dünyası, Kaknüs Yayınları, İstanbul.
- HAYİT, Baymirza 1975: Türkistan Rusya ile Çin Arasında, Otağ Yayınları.
- HENZE, Paul B. 1986: Sovyet Müslümanları Arasında İkinci Dil Olarak Rusçayı Yaygınlaştırmanın Gittikçe Artan Önemi (çev. Yuluğ Tekin KURAT), Orta Doğu Teknik Üniversitesi Asya-Afrika Araştırmaları Grubu, Yayın No: 35.
- İSMAİL, Zeyneş 2002: Kazak Türkleri, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- KARABULUT, Ferhat 2004: "Dil Ölümü Sürecinde Kazak Türkçesinin Durumu", Sosyal Bilimler Celal Bayar Üniversitesi S.B.E, Cilt: 2, S. 1, s. 67-87.
- KİLLİ, Gülsüm 2006: "Saha Cumhuriyetinde Dil Durumu ve Saha Türkçesinin Konumu", Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, Cilt.3, S. 2, s. 61-70.
- RORLİCH Azade-Ayşe 2000: Volga Tatarları, İletişim, İstanbul.
- SAHİPOVA BAKTIBAYKIZI, Feride 2007: "Kazakların Boy Örgütlenmesi", Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, Cilt. 4, S. 3, s. 181-195.
- SARAY, Mehmet 1984: Rusların Orta Asyayı Ele Geçirmeleri (çev. Erkut GÖKTAN), Orta Doğu Teknik Üniversitesi Asya-Afrika Araştırmaları Grubu, Yayın No: 1.
- SARAY, Mehmet 1993: Kazak Türkleri Tarihi "Kazakların Uyanışı", Nesil Matbaacılık ve Yayıncılık, İstanbul.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/4 Fall 2010*

TACEMEN, Ahmet 1994: Rus Egemenliğindeki Türklerin Alfabelerinin Değiştirilmeleri 1769-1940, Erciyes Üniversitesi Yayınları No: 68, Kayseri.

TACİBAYEV, Raşid 1998: "Kazakistan'da Rus Göçmenlerinin Yerleştirilmesi", Türk Dünyası Araştırmaları, S. 116 (Ekim 1998), s. 153-159.

TAMİR, Ferhat-ARICAN, Halil 1997: Muhtar Äwezov Seçilmiş Hikâyeler, Türksoy Yayınları, Ankara.

TAMİR, Ferhat 2000: "Kazak Edebiyatı", Güneşe Uçan Kartal, s. 246-289, Ankara.

Kazakistan Anayasası için bakınız:
http://www.akorda.kz/www/www_akorda_kz.nsf/sections?OpenForm&id_doc=DB26C3FF70789C84462572340019E60A&lang=kz&L1=L1&L2=L1-9 (son erişim tarihi 07.11.2010)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/4 Fall 2010*